

A XIV—XV. SZÁZADI OROSZ IRODALOM ÚJ STÍLUSA, AZ „ÉKES SZÓFÜZÉS”

Nagy Erzsébet

A XIV. század az egymással szoros kulturális kapcsolatot fenntartó Bulgáriában, Szerbiában és Oroszországban az irodalmi fellendülés kora: sajátos, egyedülálló irodalmi irányzat alakul ki. Kidolgozzák a dagályos, cikornyás „dicséretnek” (panegirikoszok) műfaját, melyek eleinte a honfitársak győzelmeit oltalmazó szláv szentekhez íródnak.

Az Oroszországba is behatoló ún. „második délszláv hatás” stílusa, az „ékes szófűzés”, sajátos orosz formát kap, és a nemzeti tradíciókkal egyesülve a kor új művészi arcát hozza létre.

A XIV—XV. századi orosz irodalom alkotásainak tartalmát és formáját meghatározó új irodalmi ízlés, az „ékes szófűzés” (pletyenyije szlovesz) alapját a neoplatonikus eszméket föltámasztó hészükhaszták teológiai nézetei adták, akik a szóban látták az általa jelölt jelenség lényegét [1.], Isten nevében pedig magát az Istent. Ezért a szó ugyanúgy szent, mint maga a jelenség. Ezt a tanítást a nyelvről Jevtimij trnovói pátriárka és követői az egész írásbeliségre kiterjesztették.

Az „ékes szófűzés” mesterei arra törekedtek, hogy a szóbeli kifejezés ugyanolyan pontos hangulatot és érzelmet váltson ki, mint maga a jelenség. Ezért két szinten írtak: a frázis, a gondolat átadása, a látottak leírása szintjén, és a metafrázis, a meghatározott kontextusban feltárulkozó mélyebb mondanivaló, a szó kiegészítő — új jelentésekkel, értelmi asszociációkkal, emóciókkal, a szóval ábrázolt jelenség vagy emberi tulajdonság etikai értékelésének árnyalatával megnövelt — jelentése szintjén [2.].

Az „ékes szófűzés” egy sajátos ornamentika, mely az azonos tövű és az össze-csengő szavak, a szinonimika és a beszéd szónokiasságának, ritmikusságának, a bonyolult szintaxis és az egynemű hasonlatok, jelzők túlsúlyának kapcsolatát jelenti [3.].

Az „ékes szófűzés” (pletyenyije szlovesz) elnevezést vizsgálva, görög paraleljének (πλεκειν λογον) jelentése: fonni, kötni. Ez átvitt értelemben a görög retorikában meghatározott stilisztikai fogások segítségével összeállított beszédet jelent. Gyökerei a Bibliáig vezethetők vissza.

„Nem tudjátok-e, hogy akik versenypályán futnak, mindnyájan futnak ugyan, de egy veszi el a jutalmat? Úgy fussatok, hogy elvegyétek. Mindaz pedig aki pályafutásban tusakodik, mindenben magatűrtető. Azok ugyan azért, hogy *romlandó koszorút* nyerjenek, mi pedig *romolhatatlant*.” (Pál 1. levele a Korinthusbeliekhez IX. 24, 25.)

Ugyanez a metaforika megtalálható a görög keresztény írásbeliségben, ahol az aszkéták lelkitusájának leírása az antik sportversenyek terminológiájával történik, valamint a hagiográfiában is [4.]. A hagiográfus viszont nem kézzelfogható, hanem

szellemi koszorút (lásd „romolhatatlant”), azaz dicsérő szót köt, fon, sző hősének, mint ahogy ezt KALLISZTOSZ pátriárka is megfogalmazta Grégoriosz Szinaitésről írt legendájának első mondatában:

«Желание удостоить добрых мужей похвалных слов и похвал и плести венцы над ними — полезное дело».

Oroszországban az új szóvirágos irodalmi modor, az „ékes szófűzés” legmagasabbrendű példája a „Permi Szent István legendája”, melyet a Troica-Szergijev kolostor szerzetese, JЕPIFANYIJ PREMUDRIJ, azaz „Bölcs” Jepifanyij írt. Műveiben a délszláv panegirikus stílus jelenségei sajátos orosz formát kapnak. Összeötvöződnek az orosz művészeti tradíciókkal: ILLARION szónoki stílusának fogásaival, és KIRILL TUROVSKIJ egyházi ékesszólásával. A nyelv igazi művésze, és tudatos író. Saját maga törekszik írásmódja meghatározására: «от словес похваление собираа и приобретаа и приплетаа» [5].

«како похваляю, како почту, како ублажю, како разложу и како хвалу ти сплету» (102. o.)

«слово плетуше, и слово плодящи и словом почтии мняще...» (106. o.)

«влечет мя на похваление и на плетение словес» (110. o.)

JЕPIFANYIJNÁL a „*pletjenyje szlovesz'*” vagy „*szópókháló*” az ábrázolás legfőbb stilisztikai eszköze, de nemcsak stilisztikai modor, hanem kommunikatív célt is kifejez: dicsérő szót írni hőseről.

Az „ékes szófűzés” szónoki stilisztikai fogása az *amplifikáció* (lat. kiterjesztés, kiszélesítés), mely a szinonimák, metaforikus jelzők és hasonlatok meghatározott rendszer szerinti sűrítésében, halmozásában jelenik meg, a szövegnek a hallgatóra, olvasóra gyakorolt hatásának fokozására. KONOVALOVA az amplifikáció több fajtáját különíti el [6.]: hozzácsatolás vagy egymásmellé-rendelés, jelzők fűzése, hasonlatok, metaforák halmozása, a ritmikus amplifikáción belül az anaforikus kezdet, az egytövű szavak, hangzási ismétlés, egybecsengő végződésesek, szimmetrikus szöveg-elhelyezés, és végül a bibliai amplifikáció, csak a legjellegzetesebbeket kiemelve, s mindezek végtelen variációi és összekapcsolódásai.

A „Permi Szent István legendájá”-ban az egymásmellé-rendelés szép példája, amikor JЕPIFANYIJ érzékletesen megrajzolja a hősét elpusztítani akaró pogányok gonoszságait, elvont főnevek egymásutánosságával. A végződéses összecseengése ritmizálja a szöveget: «озлобление, роптание, хуление, укорение, уничижение, досажение, поношение...» (20. o.)

Mondanivalójának erősítésére szinonimák sorozatát adja, mikor István térítő munkájáról ír: «от ветхаго и новаго завета износя словеса, научаа, вразумляа, наказаа, обрашаа...» (32. o.)

Nemcsak szavakat csatol egymáshoz, sorozatot adva, hanem gondolatokat is egymás mellé rendel, amikor négyezer adja elő hőse imájának meghallgatásra talárlását, sőt ezután még három hasonló értelmű bibliaidézzel is aláhúzza ugyanezt a gondolatot: (32. o.)

«...услыша бо Бог молитву и слезы угодника своего Стефана, и не забы звания его;

услыша Господь голоса плача его,

и не презре моления и прошения его ...»

Tudatos szövegelrendezésre vall az állító és tagadó mondatok ritmust erősítő váltokozása.

A tulajdonságok hosszas felsorolásai, jelzőláncá fűzve, ugyanazt a célt szolgálják, mint a közeli jelentésű gondolatok egymás utáni sorozata: az ábrázoltakat felsőfokban akarja bemutatni. Ezt látjuk, mikor a püspök tulajdonságainak értékelését adja. Ezenkívül úgy helyezi el a jelzőket, hogy azonos végződéseik összecsengése zenei mondattá alakítja a szöveget, fokozva a hanghatást, az állító és tagadó alakok váltakozása pedig a ritmust: «Подобает епископу непорочно быти, трезву целомудрену, учителну, не пианчиву, небитливу, рассмотреливу, не тяжебливу, правдиву, воздержливу, не глевлину, не самолюбиву, не себе угодливу, страполюбцу, не сребролюбцу...» (60. o.)

A jelzőket nemcsak láncá fűzi, hanem sajátos elrendezésükkel, szimmetriájukkal új töltést is ad nekik, mikor az első és az utolsó jelző azonos, a szinonimikus jelentésű közbülsők láncba pedig logikailag hangsúlyozza a hős életének nagyszerűségét. A „*dobrij*” jelzővel keretbe foglalva ábrázolja hőse jellemét három fokozatban: általános értékelést ad, konkretizál, majd megismétli az értékelést. A középső részben előbb hangulatot és figyelmet fölkelő összecsengő jelzőket fűz láncba, majd hosszabb gondolatok sorozatával kifejti, részletez, s lezárja a „*dobrij*” megismétlésével: «...аз ныне обретох того самого Стефана мужа *добра*, мудра, разумна, смыслана, умна, суша, и хитра, и всячески добродетелями украшена, и такового дара достойна, бывша... и талант порученый ему, и слово премудрости и разума, но и грамоты розныя умеет... и чувствии душевными и телесными благопотребен есть... во истину *добр* муж достоин есть таковыя благодати». (60—61. o.)

Hasonlatok, metaforák halmozását látjuk az István dicsőséges tetteit felsoroló permiek siratásában: «Тем чтем тя яко делателя винограду Христову, яко терние востерзал еси, идоломслужение от земля Пермския, яко плугом, проповедью взорал еси, яко семенем учением словес книжных насаел еси в браздах сердечных, отнюду же возрастают класы добродетели, их же, яко серпом веры, сынове пермстии жнут радостныя рукояти...» (90. o.)

A szerző sirató és dicsérő szavában is hasonlítások végtelen sora következik „*Csto tja nareku*” bevezetéssel. ЈЕРИФАНУЈ nem tudja eldönteni, mihez mérje hőse nagyszerűségét, majd folytatja a hasonlítások sorozatát: «крестителя ли ты провещаю ... святителя ли ты именую ... учителя ли ты прозву, яко учительски научил еси язык заблуждший, или неверныя в веру приведе, и человеки не-вгласы суша...» (103. o.)

A ritmus szolgálatában áll az anaforikus kezdet, a mondatok elején ismétlődő ugyanazon szó, melynek feladata szintén a szent feldicsőítésének nyomatékosítása. A szövegrendezés szimmetriáját is példázó idézet a hős életének hasonlatokkal történő dicsőítésével szembeállítja szintén anaforikus kezdettel a halálával keletkező pótolhatatlan hiányt:

«иже иногда имех над главою моему свещу светяшу,
ныне же свеща угасе ми;
иже иногда имех скровище сокровено в сосуде глиняне,
ныне же скровище без вести бысть...
иже иногда веселяхся яко брачне лукуючи,
ныне же умилено сетую беды ради стениющи;
иже иногда празновах ликоствующи, и радостнотворныя песни поющи,
ныне же рыдальныя и опечаленыя, и плачевныя и надгробныя песни; ...» (94. o.)

A két anafora váltakozásának hat ellentétpárjában az alliterációk („izse inogda imeh”), az azonos tövű szavak („szvescsu szvetjascsu, szkroviscsu szokroveno”), a szinonimák egymásutánisága („ridalnija i opecslenija i placsevnija”), és a hasonlatok költői képei verssé formálják a szöveget, felvonultatva egy mondatban ЈЕРИФАНЈИY stílusfogásainak sokféleségét. A hosszú mondaton belül az anaforikus kezdetű ellentétes gondolatok egyre hosszabbodnak, fokozva a szöveg ritmusát, dinamizmusát, expresszivitását, a hódolatot a szent nagysága előtt.

A gondolat kiterjesztése történhet hangzási ismétléssel is, amikor az ábrázolás egyazon szó ismétlésére épül. Példánkban az ismételt „kő” szó egyrészt vallási szimbólum, a hit alapja, melyre a Bibliában is találunk utalást (Máté XVI. 18., János Jelenések II. 17.), másrészt ritmizálja a szöveget, szimmetriát alkot, formai-tartalmi, érzelmi-értelmi hatást érve el:

«...утверди, Господи, на камени твердем, на камени недвижимем, на камени веры, на камени заповедей твоих, на камени исповедания твоего, на камени церковнем...» (99. o.)

ЈЕРИФАНЈИY a jelentéserősítés és a figyelemfelkeltés miatt fordul olyan eszközök-höz, melyek mai szemmel nézve inkább hibának számítanak: a szóismétléseken kívül halmozza az egytövű szavakat, tautologikus szókapcsolatokat, például „moljalszja Bogu molitvoju” (32. o.), „szud szugyitye” (51. o.), „iszpovednyika li tja iszpovedaju” (104. o.). Egész gondolatsort is épít erre a stilisztikai fogásra, mikor István legnagyszerűbb, „egyedülálló” tettét, a permi ábécé megalkotását jellemzi:

«...един инок, един въединенный и уединяясь, един, уединенный, един у единого Бога помощи прося, един единого Бога на помощь призывая, един единому Богу молясь...» (72. o.)

A végtelen felsorolásokkal és ismétlésekkel látszólag elhomályosítja az ábrázolatokat, de épp az ismétlések és az egytövű szavak egybecsengése adja azt a kulcsszót, azt a támpontot, mely kiemeli a lényegét, az értelemfelettséget, legyőzve az általános, mindennapi jelentéseket. Az egybehangzásokkal kiemelkedő kulcsszavak segítségével István jellemének nagyszerűségét és senkihez sem hasonlítható egyediségét megérti az a hallgató vagy olvasó is, aki nem hatol a mondat pontos értelmének mélyére, nem követi annak szintakszikus felépítését. Az egybehangzás, asszonánc, mondatföldröttség hoz létre, kiemelkedik a szavak mélyebb értelme, összefonódnak a jelentések. A szavak nem logikus oldalukkal hatnak, hanem harmóniájukkal, ritmikus ismétlődésükkel, hanghatásukkal. Érzelmi úton hozzák létre az értelemfelettséget, a célt: a hős szentségének példáját állítani a jámbor olvasó vagy hallgató elé [7.].

Nemcsak az egytövű szavak alkotnak asszonáncot, hanem mint már példákkal illusztráltuk, az azonos hangzású végződések a szavak végén. Ennek legszebb mintája a sokat idézett és ANTONOVA által nagyszerűen elemzett mondat a „Placs i pohvala inoka szpiszajuscsa” című fejezetből [8.], ahol a szerző 25 jelzőt sorol fel hőse jellemzésére: «что еще ты нареку, вожа заблуждшим, обретателя погибшим, наставника прелщеным, руководителя умом ослепленным, ... молитвенника тепла, ходатаа верна, поганым спасителя, бесом проклинателя, ...» (106. o.)

Az azonos mondatrészek tudatosan elrendezve csoportokban helyezkednek el, a csoportváltás az összecsengő végződések megváltozásával magával vonja a mondat ritmusának megváltozását is a hallgató fáradó figyelmének leküzdésére.

ЈЕПІФАНІЙ mondanivalója aláhúzására, illusztrálására gyakran használ bibliai idézeteket, melynek során ugyanúgy alkalmazza az „ékes szófűzés” stilisztikai fogá-sait, az amplifikáció minden lehetséges formáját. Mondanivalóját nem „írja”, a szó mai jelentésében, hanem az Ó- és Újszövetség különböző részeiből vett, értelemsze-rűen összegyűjtött és egyesített idézetekből „fonja”, „szövi” díszítménnyé, beolvaszt-va saját szövegébe.

Amikor a pogány permiek el akarják Istvánt pusztítani, hőse imatirádáját több mint 25 idézetből fűzi össze bonyolult művészi díszítménnyé. Nem önkényesen hal-mozza az idézeteket, hanem átgondolt céllal, meghatározott felépítésben: ahogy to-vábbszövi az idézet-amplifikációt, a kezdeti könyörgés után úgy szélesedik a szent elszántságának gondolata: ... „az Úr énvelem vagyok, nem félek: hogy árthatna nékem az ember? (Zsolt. CXVIII. 6.) Nem félek sok ezer néptől, mely minden felől megkörménykezett engemet. (III. 7.). Az én nyomorúságomban segítségül hívtam az Urat, ... és meghallgatta szómat az ő templomából ...” (XVIII. 7.).

A jelentéserősítés miatt ЈЕПІФАНІЙ minden olyan — többnyire zsoltár — idézetet is összegyűjt, melyek a „pogány” szót tartalmazzák, és olyan népekről szólnak, aki-
ket keresztény hitre kell téríteni:

«...хвалите Бога вси языци, восплещите руками, (X. II. 2.)

вси языци поработают ему (XXII. II),

вси языци уболажают его (XXII. 17.)

вси языци... приидуть и поклонятся перед тобою, господи (XXXVI. 9.)

Убоятся языци имени господня, убоятся его вси конци земли (XVII. 8.)

...яко высок над всеми языки господь и над небесы слава его (CXIII. 4.)

Очи его на языки призираета... (XVI. 7.) ... (64. о.)

Jepifanyij ebben a részben is a hasonló értelmű idézetek sorbafűzésével erősíti meg az alapgondolatot, a „jazici” szó állandó ismétlődésével a tartalmi mellett az intonációs jelentést is aláhúzza, melyet még fokoz az idézetlánc első részének anafori-
kus kezdete: „vszi jazici”. Később a fáradó figyelem ellen a „jazici-jaziki” fonetikai váltakozását használja föl. Ezenkívül több szinonimát változtat az érzelmi-értelmi hatás fokozására: „jazici-zemli”. Az idézet-amplifikációt mindkét szinonima jelen-létével zárja le: „... Kelj fel, óh Isten, íteld meg a földet, mert te bírod mind a pogá-nyokat!” (Zsolt. LXXXII. 8.).

A ritmust és a hanghatást fokozó anaforikus kezdetű idézetláncal találkozunk a 21. oldalon is. Az anaforikus kezdet és a visszaható igealakok ismétlődése még dina-mikusabbá teszi a pogányok magatartásának leírását:

Весь день словеса моя мерзяхут им,

весь день словес моих гнушахуся, (I. 6.)

весь день ополчахуся брани ... (XXXI. 14.)

A ritmus szolgálatában áll a mondattani paralelizmus is:

Сеть уготоваша ногама моима,

смирнша душу мою,

ископаша пред лицем моим яму,

помыслиша заняты стопы моя,

скрыша сеть мне,

ужи препяшша сеть ногама моима

при стези соблазн положиша мне. (20. о.) Zsolt. LVII. 7. és CXL. 6.

A szomszédos, azonos grammatikai felépítésű mondatok összefűzése fokozza a hanghatást, megerősítve a pogányok mindenre elszánt viselkedését. Az állítmány aorisztoszi formájának végződése minden mondatban összecseng, belső ritmust adva a szövegnek. Ezen kívül az idézetek epiforát alkotnak: a mondatok végén a „moj” névmás ragozott alakjai váltakoznak, szinte verssé formálva a szöveget.

JEPIFANYIJ mind a saját szövegében, mind a vele egybeolvadó idézet-amplifikációban számol a szó összes jelentésével, variálja a jelzőket, hasonlatokat, bonyolult kapcsolatokat hoz létre, alkalmazva az összes lehetséges lexikai és stilisztikai változatot, hangzási alliterációt, ritmikus sorokat stb. Nála az „ékes szófűzés” individuális szerzői kezdeményezést feltételez. Csak általános fogásaiban lehet tradicionális, de mechanikusan nem ismételhető. Minden fogása egyéni találékonyságot, leleményességet követel.

Célunk volt felszabadítani ezt a kifinomult, csodálatra méltóan mesteri, filológikus stílust a sajátos formalizmus és tartalom nélküli dekorativitás vádjá alól. A látszat ellenére az „ékes szófűzés” inkább az értelmet helyezi előtérbe, a hősről szóló legendabeli mesélés tartalmát. JEPIFANYIJ stílusának belső tartalma tehát nincs a felszínen, csak a középkorban szokásos többszöri elolvasás után értjük meg a mű értelmi és érzelmi szövevényét.

Így a „pletyenyije szlovesz” nem csak nyelvi játék: minden fogása a hanghatáson kívül a tartalom különféle gyarapítására, az értelemfelettségre irányul. Ezzel igen közel áll a költészethez.

Irodalom

1. MEYENDORFF, J.: O vizantyijskom iszihazme i jevo roli v kulturnom i isztoriceszskom razvityii — Vosztocsnoj Jevropi v XIV v. TODRL. XXIX. köt. 291—305. o.
2. RUSZEV, P.: Reformata na Jevtimij Tirnovszki (Harakter, oszobennoszti, razprosztzanenie) — Tirnovszka knizsovna skola II. köt. Szófia 1980.
3. KONOVALOVA, O. F.: „Pletenyenije szlovesz” i pletenyij ornament konca XIV v. TODRL. XXII. köt.
4. FRAIDANK, D.: K szusnosztyi o predposzilkam sztyilja „pletyenije szlovesz”. — Tirn. knizs. s. II. köt. Szófia.
5. Permi Szent István legendája. 106. o. A példákat a Druzsinyin-féle 1879-es kiadás fotózott, Csi-zsevszkij előszavával ellátott, 1959-es újrakiadásából vesszük.
6. KONOVALOVA, O. F.: Ob odnom type amplifikácii Szityija Sztyefana Permszkava. TODRL. XXV. köt.
7. LIHACSEV, D. Sz.: Preodolenyje szlova v sztyile „pletyenije szlovesz” i isztoriko-lityerturnoje znacsenyije etovo javlenyija. — Tirn. knizs. s. II. köt. Szófia.
8. ANTONOVA, M. F.: Szlovo o szityii i o predsztavlenyii velikogo knyazja Dmitrija Ivanovicza, caja Ruszko. TODRL. XXVIII. köt.

DER NEUE STIL IN DER RUSSISCHEN LITERATUR DES 14.—15. JAHRHUNDERTS, DIE „REICHVERZIERTE WORTFÜGUNG“

Erzsébet Nagy

Die Autorin versucht, den im 14—15. Jahrhundert auch nach Russland eindringenden Stil der sogenannten „zweiten südslawischen Wirkung“, die „reichverzierte Wortfügung“ durch das Werk „Die Legende von Sankt Stephan in Perm“ von hervorragendem Schriftstellermönch der Epoche Jepifanij Premudrij, das den Stil klassisch illustriert, bekanntzumachen und zu bewerten.

Der Zweck des Artikels liegt in der Befreiung dieses verfeinerten meisterhaften philologischen Stils von der Beschuldigung wegen der Formalität und der inhaltslosen Dekorativität.

**«ПЛЕТЕНИЕ СЛОВЕС»,
НОВЫЙ СТИЛЬ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIV—XV ВЕКОВ**

Эржебет Надь

Автор настоящей статьи старается анализировать и оценить «плетение словес», стиль проникающего в XIV—XV веках и в Русь так называемого «второго южнославянского влияния», давая примеры из прекрасно представляющего этот стиль «Жития Стефана Пермского», созданного выдающимся писателем-монахом того времени, Епифанием Премудрым.

Цель статьи, освободить этот утонченный, искусный, филологический стиль от упрека в формализме и бессодержательной декоративности.